

Ս Փ Յ ՈՒ Ռ Ք ՈՒ Մ

Ս. Մ. ՏԵՐ-ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՄԻԻԹԱՐ ԱԲԲԱՅԻ ՄԱՀՎԱՆ 200-ԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ¹⁾

1701 թվի օգոստոս ամսին, Կ. Պոլսում, յատին Գաբուլինների վանքում, որտեղ հյուրընկալվել էր Մխիթարը իր 9 աշակերտներով, հիմնադրվեց Մխիթարյան Միաբանությունը, որը նպատակ էր դնում, ինչպես հավատացնում են Մխիթարյան հայրերը, «լուսավորություն տարածել» հայ ժողովրդի մեջ կաթոլիկ եկեղեցու խողովակով: Նորակազմ միաբանությունը որգեպոտմ էր լատին միաբանությունների հարևանության կանոնադրությունը:

Մխիթարը և իր առաջին աշակերտները, մինչև իրենց վերջնական հաստատվելը Վենետիկի Ս. Ղազարի վանքում՝ 1717 թվի, թափառեցին Պոլսից՝ Մորեա կղզին և այնտեղից՝ Ադրիականի ոստանը: Մի քանի անգամ այս վայրերում բնակություն հաստատելուց, քաղաքական և պատերազմական ստիպումների տակ ցրվելուց հետո, ի վերջո, Վենետիկ քաղաքի ազնվուց հետո, ի վերջո, Վենետիկ քաղաքի ազնվական առևտրական ծերակույտը, գնահատելով հոռմեական դավանանքի հարող և Մերձավոր Արևելքի շուկա կազմող շահաբեր երկրներում կաթոլիկ պրոպագանդայում ակտիվ տարր կազմելու կողմած հայկական այս խմբի ապագա դերը, նրանց շնորհեց Ս. Ղազարի բորոտների կղզին, իբրև մշտնջենական բնակավայր:

Շատ է գրված ու հեղհեղված Մխիթարի դեմ հարուցված խոչընդոտների մասին: Մխիթարի առջև դժվարություններ և խոչընդոտներ, իրոք, եղել են, սակայն արդարացի լինելու

համար պիտի ասենք, որ նրանք զգալի չափով չափազանցված են կաթոլիկ պատմաբանների կողմից: Չափազանցել են, օրինակ, նրա սկզբնական շրջանի դժվարությունների բնույթը: Սեբաստիայի Ս. Նշան վանքից մինչև Կարին, էջմիածին, Սևան և Կիպրոս իր թափառումների ընթացքում շատ անգամ առողջական, կլիմայական ու տրնտեսական վատ պայմաններից իր կրած զրկանքներն ու տառապանքները, նրա հետևորդներին լերագրում են որպես Հայ եկեղեցու կողմից կազմակերպված մի հալածանքի՝ ազգի «նոր լուսավորչի» դեմ, «նրա փրկարար գործը» որպես թե խափանելու ինչ որ «դիվային ծրագրով»:

Անհեթեթ բան կլիներ խորհել՝ թե 15—16 տարեկան մի սկսնակ պատանու դեռ չձեռնարկած, և ոչ իսկ ծրագրված գործի դեմ մի ամբողջ համալք, կամ խմբակ, կամ նույնիսկ մի անհատ, որոշած լինե՞ր գիտակից հակառակորդի դիրք թռնել: Պատմությունն այս գույնի տակ ներկայացնող պատմաբանների հետին մտքերը որոշ են, և կարիք չկա այս կետի վրա ճշտումներ կատարել:

Անշուշտ, Մխիթարը ունեցավ իր հակառակորդները. գտնվել են և նրա հիմնած գործը քանդելու տրամադրված մարդիկ, բայց այդ տեղի է ունեցել ավելի ուշ, երբ նա արդեն հեռացել էր Հայաստանից և հայկական միջավայրից ու հաստատվել օտար հողի վրա, կաթոլիկ շրջապատի մեջ:

Պոլսում, Մխիթարի գործունեությունը ավելի դավանական էր, քան ուսումնական: Օգտվելով Հայ եկեղեցու լայնախոհ ոգուց, Մխիթարը նույն այդ եկեղեցու բնից «համարձակ» կաթոլիկություն էր քարոզում և վարկաբեկում Ազգային եկեղեցու դավանանքը: Եվ այս՝ այնպիսի մի ժամանակ, երբ Բյուզնդիայի մայրաքաղաքում հոռմեական

1) Սփյուռքի հայկական գաղութներում նշվում է Մխիթար Աբբայի 200-ամյա հոբելյանը: Մամուլում գրվել են բազմաթիվ հոգվածներ Աբբայի և նրա հիմնած միաբանության գործունեության մասին: Ընթերցողներին ճիշտ կողմնորոշում տալու համար, «էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը ներկա հոգվածով ցանկանում է անդրադառնալ այդ հոբելյանին: ԽՄԲ.

ների և հայ առաքելականների միջև պայքարը ծայր աստիճանի էր հասել: Շատ բնական էր, և հարկ չկա զարմանալու, և ոչ էլ Մխիթարի կենսագրի համար կենդեղու, տր փոխադարձ տեղացու հարմարեցրել Մխիթարն էլ իր բաժինն ստանալու ճիշտ է, Եփրեմ և Ավետիս պատրիարքները որոշ խնամությունների դիմել են Հայ Եկեղեցու ինքնապաշտպանության համար իրենց մղած պայքարի մեջ, բայց մենք չենք վարող մեղադրել նրանց, որովհետև Հայ Եկեղեցու պետերը, տվյալ դեպքում Կ. Պոլսի պատրիարքները, պարտավոր էին պաշտպանել Հայ Եկեղեցին օտար դավաճանների ոտնձգությունների դեմ, ու մեղադրելի պիտի լինեին՝ եթե արած չլինեին այդ Դարեր շարունակ Հայ Եկեղեցին ոգի ի բոլորն պաշտպանել է իրեն նախ Բյուզանդական Բաղկեդոնականության, և հետո՝ Եվրոպայի պապականության ազդեցությունների դեմ, որոնց պառակտիչ, և, ի վերջո, կանոն նպատակները հայտնի են: Գաղտնիք չէ այլևս, որ 18-րդ դարի սկզբում, եվրոպական որոշ երկրների փորձում էին իրենց քաղաքական ազդեցությունը տարածել Մերձավոր Արևելքում և այդ նպատակի համար գործակալներ էին գտել հանձին կաթոլիկ միսիոնարների: Կաթոլիկական ամեն պրոպագանդա, պարզ է, որ վտանգում էր նախ՝ Հայոց Եկեղեցու ինքնօրինությունը և հետո՝ հայ ժողովրդի ապահովությունը, և Մխիթարը, ինչ խոսք, այդ պրոպագանդայի գործին էր նվիրված: Միքայել Նալբանդյանը, խոսելով Մխիթարյանների մասին, իրավացիորեն, նրանց համարում է «Պապականության մշակներ կամ լավ ևս ասել՝ արծաթագին ստրուկներ» (Միքայել Նալբանդյան, Երկրի լիակատար ժողովածու, հատոր 2-րդ, Երևան, 1947 թ., էջ 192):

Հեռանալով Հայ Եկեղեցուց և հայ աշխարհից, Մխիթարն իր միաբանությունը հաստատեց օտար հողի վրա, Կաթոլիկ երկրում՝ արևմտեղից կատարելու համար իր ճշգրիտությունների դերը՝ հայ ժողովրդի մեջ: Ուրիշները թեև, նույն այդ դարում, նույնքան դժոխակ պայմանների մեջ, իրենց լուսավորության գործը հաստատել էին հայրենի հողի վրա՝ անմիջականորեն կապված հայ ժողովրդին՝ էմիգրանտի, Սյունիքի, Բաղնիքի, Նոր Զուլալի և այլ վայրերի մեջ: Վենետիկը, անշուշտ, քաղաքականորեն, ավելի ապահով վայր էր, քան Թուրքիան կամ Պարսկաստանը: Հանգիստ պայմաններում, Մխիթարյան Միաբանության անդամներից ոմանք կարողացան արդյունավոր գործ կատարել: Ավգերյանն իր «Հայկազյան բաղադրված», Չամչյանն իր «Կառնատոր «Հայոց պատմություն»», Ինճիճյանն իր «Հայկազյան»

«Միաբանություն», «Այրատատություն», «Միաբանություն» և այլն, խոշոր ներդրումներ կատարեցին Հայ ազգայնության մեջ: Սակայն չպետք է մոռանալ նաև, որ Մխիթարյանների երկատիրությունները իրենց ժամանակի կաթոլիկ հաստուկ ոգով են կատարված, հայոց դարերի պատմությունը դիտված է ոչ-գիտական, հաճախ սխալ ու թյուր տեսանկյունից և դավաճան ոգին ու մոլեռանդությունը շատ անգամ կամովին խեղաթյուրել են պատմական տվյալները և փաստերը: Մխիթարյանների մատենագրական գործունեությունը, ինչպես ճիշտ նշել է Մ. Նալբանդյանը, ուներ երկու շարժառիթ — մի կողմից հաճոյանալ ազգին, մյուս կողմից հաճոյանալ պապին: «Եվ այդ շարժառիթը — գրում է Նալբանդյանը — անմիջապես հետևանք էր Մխիթարյանց ճիգ-վիտությունը» (նույնը, էջ 231):

Հմուտ լինելով հին և նոր եվրոպական օտար լեզուների, Մխիթարյանները, դասական և միջնադարյան բնութագրված հեղինակների գործերը թարգմանելով, ճշգրիտ հայ դարձնում էին իրենց անհատական գործը: Այդ տեսակետով մի թումանյան կամ մի Բագրատունի և ուրիշների անառարկելի արժանիքներ ունեն:

Մխիթարյանները որոշ ծառայություն մատուցին նաև հայկական ձեռագրերի հավաքման և կոդավորման փրկելու ուղղությամբ: Տպագրական գործն էլ, հակառակ որ դրա մեջ առաջինը և միակը չէիք, նրանք հետևողական կերպով զարգացրին և զորեղի ու համոզմունքի կամոնավոր հրատարակությունն ապահովեցին:

Կրթական գործի մեջ նույնպես Մխիթարյանները մասնավոր աշխատանք կատարեցին՝ օգտագործելով հնդկահայ Մուրադյանի և Նարամանյանի կրթականը՝ Վենետիկում և Փարիզում հիմնելով կրթական հաստատություններ:

Հակառակ այս բոլորի, Մխիթարյանների գրական, փիտական և ուսումնական գործունեությունը իր ժամանակի, այսինքն՝ 19-րդ դարի պայմանների մեջ սահմանափակելով միայն կարելի է գնահատել: Համաձայն չենք Մխիթարյանների հետ, որոնք հայ ժողովրդի կուլտուրական վերելքը նոր շրջանում վերագրում են Մխիթարյանների արժանիքներին: Տալով հանդերձ անկողնավորություն թյամբ «գլխաթիկ կայսեր», գտնում ենք, որ այս վերելքի 18-րդ և 19-րդ դարերում անգամ, հայ ժողովրդի գրական և ուսումնական վերելքի մեջ գլխավոր վաստակը պատկանում է ոչ թե Մխիթարյաններին, այլ Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանների գլխավոր կենտրոններին, ուր վերածնության գործը առաջ տարվեց ավելի ակտիվ և պրակտիկ կերպով: Հայաբնակ քաղաքներում

հաստատված մի քանի Մխիթարյան անկարկեր վարժարանները չէին, որ բաց արեցին լուսավորության ճանապարհը հայ ժողովրդի առաջ։ Հայերեն աշխարհագրաբանական ժողովրդի մեջ ուսում տարածելու միակ խողովակը, զարգացավ թե՛ արևելյան և թե՛ արևմտյան հայոց մեջ, անկախաբար Մխիթարյաններից և ի հեծովա նրանց։ Հայ ժողովրդի երկու գլխավոր զանգվածների հասարակական միտքը, նոր կուրսուրան զարգացավ Մխիթարյանների ներգործությունից դուրս։ Քանի դարը առաջացավ, մտավոր կյանքը զարգացավ ու բարդացավ, այնքան էլ Մխիթարյանների դերն ու ազդեցությունը նվազեց։ դա նշան է, որ այդ գործն էլ արդեն իր էվոլյուցիան կատարել ու լրացրել է։ Իսկ այսօր, 20-րդ դարի իրականության առաջ, հայ ժողովրդի և հայ հայրենիքի պատմական ու քաղաքական իրադրության մեջ, Մխիթարյանների դերը իսպառ փակված է։ Ճիշտ է, Միյուտքի մի քանի վայրերում դեռ նրանք ձիգ են թափում պահելու իրենց դիրքերը, բայց ոչ պատվաբեր գնով։

Ի սպաս դնելով իրենց բովանդակ ուժն ու միջոցները Հոռմի եկեղեցու նպատակներին, հայտնի է, որ Մխիթարյան Միաբանությունը (վենետիկ և վիեննա) չի կարող այսուհետև հայության լուսավորման հավակնություններ անուցանել։ Հոռմի եկեղեցին, արքանյակ դարձած պատերազմի հրձիգներին, անհաշտ կռիվ է հայտարարել ժողովուրդների ազատագրության, ամեն կարգի տնտեսական, քաղաքական ու հոգեկան բնութագրերից ձեռքազատման պայքարը ղեկավարող ուժի՝ Մովսեսական հզոր ու բարգավաճ Միության դեմ, որի մեջ է գտել հայ ժողովուրդը վերջնականապես իր հայրենիքի ապագա երջանկությունն ու բախտը։ Իսկ երբ Մխիթարյանները, հռոմեադավան հայերի պետի՝ Աղաջանյան պատրիարքի հրամանի տակ, մտել են Լոսի դաշտ ընդդեմ Մովսեսական հայ հայրենիքի, ապա ուրեմն ո՞ր մեկ Հայաստանի և ո՞ր մեկ հայ ժողովրդի «լուսավորության» անունով նրանք կարող են խոսել այժմ։

Ժամանակին Մխիթարյանների մեջ եղել են հայրենասեր մարդիկ։ Նրանց շարքումն է գտնվել Մեծ Ալիշանը, որի ամեն մի սողի մեջ հայրենասիրական շունչ կա և որին երախտապիտանաբան հարգանքով է հիշում հայ ժողովուրդը։ Մխիթարյանները թող ցույց

տան այժմ իրենց շարքում մեկը, որի գործի մեջ, թեկուզ խոշորացուցով, հնարավոր լինի տեսնել հայրենասիրության ամենափոքրիկ հատիկը։ Թող ցույց տան իրենց գրական մի գործը, ամապոքերից մեկի մեջ տեղավորված մի հոգավոր, որի մեջ լինի խանդավառության աննշան արտահայտություն Մովսեսական ծաղկած Հայրենիքի, նրա հերոս ժողովրդի մասին, որով օտարներն են անգամ պարծենում։ Ոչինչ ցույց տալ նրանք չեն կարող։

Իսկ դրան հակառակ, հայ կաթոլիկ եկեղեցին ստրկական ծառայության մեջ մտած, անում է հնարավորը, Միյուտքի հայկական շրջանների ուղարկությունը թեքելու դեպի Արևմուտք, դեպի Հոռմ։ Աղաջանյանների բերանով նրանք խաշակրաց արշավանք են քարոզում Մայր Հայրենիքի դեմ։ Նրանք պարծենում են թուրք ասկարով, այն ասկարով, որի թափած հայկական ավելի քան մեկ միլիոն անմեղ գոհերի արյունը դեռ չի չորացել։ Կարդինալ Աղաջանյանի պաշտոնաթերթը, հայ մարդու ազգային արժանապատվությունը ցնխի մեջ տրորելով, ահա թե ի՛նչ է գրում. «Միջազգային տեսանկետով, թուրքի պես կարգապահ, պատերազմիկ, առանց հիմնադրուք գործադրելի, առանց պառակտման և ճնշվածքի պետության մը դիրքը Ամերիկայի կողքին, միջերկրական ժողովուրդներու ապահովության զգացմամբ կավելցնե։ Միացյալ Նահանգները գիտեն քի բուրք գինվորին ձեռք տրված գեներ պիտի ծառայե իր նպատակին, քե բուրք բանակը պիտի փալե և իբրե մեկ մարդ պիտի կովի։ Մերձավոր Արևելքը գոց դրան մը ետև կգտնվի, որոնք առջև արթուն կհայտնվի թուրք պահակը» (Մասիս, 7 ապրիլի 1948 թ.)։ Կոմենտարիաները կարծում ենք ավելորդ են։

Սրանք փաստեր են, որոնք պարտավորեցնում են Միյուտքի հայկական շրջաններին աշխույթ լինել դեպի կաթոլիկ պրոպագանդան, որի սրբությունը գտնվում է ո՛չ թե Մայր Հայրենիքում, այլ օտարի մոտ, ո՛չ թե Մայր Աթոռում, այլ Հոռմում։

Այս նկատառումով էլ, անհրաժեշտ է փազանցությունների մեջ չընկնել Մխիթար Աբաղի և նրա հիմնած միաբանության մասին խոսելիս, մասնավորապես խոսքը ներկա Մխիթարյաններին և վերաբերում։